
Marja Wagenaar

De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren

Den Haag (Sdu Uitgevers), 1997; 531 p., geïll., f 59,90, ISBN: 90-1208-4563

Hoewel in de titel van Marja Wagenaars proefschrift de Rijksvoorlichtingsdienst een prominente rol speelt, en ook de afkorting 'RVD' op bijna iedere bladzijde is terug te vinden, komt de lezer over de Rijksvoorlichtingsdienst als ambtelijke organisatie, met een eigen hiërarchie, takenpakket en kantoorintriges vrijwel niets te weten. Uit *De Rijksvoorlichtingsdienst*, waarop de Leidse politicologe Wagenaar in 1997 promoveerde, krijgt men de indruk dat de dienst slechts één werknemer telde en telt: de (hoofd)directeur. Deze is kennelijk altijd te vinden aan de zijde van de minister-president, wiens doen en laten hij af en toe becommentarieert, maar van wie hij hoofdzakelijk directieven krijgt aangereikt. Ongetwijfeld geeft deze voorstelling van zaken de essentie van de werkelijkheid weer, maar dan rijst de vraag waarom Wagenaar pretendeert de RVD als hoofdonderwerp te nemen terwijl ze eigenlijk schrijft over de manier waarop sinds 1945 de achterevolvende regeringsleiders met de media omgaan.

In de behandeling van de respectieve premiers spreidt ze een soortgelijke inconsequentheid tentoon. Soms lijkt het alsof ze hun beleid en dat van hun kabinet in het algemeen een rapportcijfer wil geven, dan weer of het haar alleen gaat om hun aanpak van grote 'affaires' gedurende hun regeerperiode. Daarbij is het dikwijls onduidelijk of Wagenaar de klemtoon legt op de affaire zelf (zoals bij die rond Greet Hofmans, Nieuw-Guinea en het huwelijk van Beatrix en Claus) of op de reflectie ervan in de media. Die meerslachtigheid werkt zij in de hand door de affaires, waarover meestal al veel is gepubliceerd, lineair nog eens na te vertellen, hier en daar subtiel enige nieuwe informa-

tie toevoegend. Daardoor krijgt de lezer het gevoel een pakhuis vol oude koek te moeten verzwelgen om af en toe met een vers kadetje te worden beloond.

Wagenaars bedoeling is niettemin duidelijk en wetenschappelijk correct: zij wil al het bewijsmateriaal etaleren voor haar stelling dat de regerende elite van Nederland grote moeite heeft gehad te aanvaarden dat ze door de media op de vingers wordt gekeken. Daarin slaagt ze, maar het had doeltreffender en met minder omhaal van woorden gekund, als ze een duidelijker visie op haar onderwerp had gehad. Dat de Hollandse regenten voor hun consensus- en compromissencultuur altijd meer belang hebben gehad bij geheimhouding dan bij openheid, zoals Wagenaar in haar slotwoord vaststelt, is niet nieuw. Voor de niet-ingevoerde lezer zou het juist verhelderend zijn geweest als Wagenaar het contrast had geschetst tussen de houding van Nederlandse en buitenlandse regeerders ten opzichte van de media. Het grote verschil is dat de machthebbers in de overige westerse landen – met Scandinavië als vermoedelijke uitzondering – actieve manipulatie van de media altijd als krachtig beleidsinstrument hebben gezien. Die pogingen tot beheersing van het geschreven en gesproken woord kunnen allerlei vormen aannemen: van regelrechte censuur (nazi-Duitsland, Franco-Spanje en het Griekenland van de kolonels) tot het 'beheren' van sleutelmedia (de staats-tv in Frankrijk), het laten infiltreren van 'stromannen' (aanhangers van de regerende CDU in de top van het Zweites Deutsches Fernsehen in de jaren zestig) en een actief lobbybeleid. Berucht zijn in dit verband de zogenaamde *spin doctors*, die in Engeland en de VS tot taak hebben redacties ten gunste van het regeringsbeleid onder druk te zetten. In Pappen- en Nathoudenland daarentegen heeft de politieke elite de stelregel gehanteerd dat de pers met rust moest worden gelaten als dat vice versa ook maar gebeurde.

De reden voor dit verschil in benadering ligt waarschijnlijk in het overbekende gegeven dat in Nederland nooit één partij aan de macht

kan komen. Daardoor krijgt de verleiding het publiek desnoods kwaadschiks tot omarming van één bepaald politiek ideeëngoed, dan wel de vertegenwoordigers daarvan, te bekeren, geen kans. Is deze afkeer van interventionistische neigingen enerzijds een voordeel, de andere kant van deze medaille is weer het gebrek aan communicatie tussen regeerders en geregeerden. Hoewel Wagenaar het ontstaan van een vernieuwingsgerichte stroming wel aanstipt, onderschat zij volledig hoezeer hervormingsgezinden, geprikkeld door de schijnbare onmacht en de desinteresse van de overheid in de crisisjaren, de superieure afzijdigheid van de regering waren gaan beschouwen als een voornaam symptoom van de zieke democratie in Nederland. Gedurende de bezettingsjaren groeide tegelijkertijd onder progressieve verzetsgroepen én onder de onvrijwillig samengebrachte elite in de gijzelaarskampen van Sint Michielsgestel en Haaren ideeën over een vernieuwd politiek bestel na de oorlog. En wat ook de verschillen waren tussen de plannen van de Gestelse gijzelaars en de vernieuwingsgezinden rond de verzetsbladen (*Het Parool*, *Vrij Nederland*, *Je Maintiendrai*, *De Baanbreker*, *De vrije kathedraal* en *De vrije kunstenaar*), universeel was het denkbeeld dat de nieuwe maatschappij er alleen kon komen bij de gratie van een actief en rechtstreeks tweerichtingsverkeer tussen de regering en haar onderdanen.

Wagenaar schijnt te menen dat het ontstaan van een buitenproportioneel grote regeringsvoorlichtingsdienst (inclusief een afdeling 'Oog en oor', die moest peilen wat er onder het volk leefde), onmiddellijk na de bevrijding, een soort hobby was van de eerste naoorlogse premier Willem Schermerhorn, evenals zijn regelmatige radiopraatjes. Zij onderkent niet hoezeer Schermerhorn, die zoals bekend zelf in Gestel had gezeten, zichzelf beschouwde als uitvoerder van een breed gedragen vernieuwingsstreven. Dat blijkt waar zij schrijft dat Schermerhorn in het kader van zijn 'informele contacten' met de pers diik was met de hoofdredacteur van het weekblad *Vrij Nederland*, H.M. van Randwijk, die zonder antichambrenen mocht doorlopen naar de

werkkamer van de premier. Maar dat was helemaal geen 'informeel contact' met een journalist, al waren de verhoudingen zeker ongedwongen. Van Randwijk was toen niet zomaar 'iemand' van de pers; hij was, net als Frans Goedhart van *Het Parool*, voor Schermerhorn dé vertegenwoordiger van een talrijk geachte kring van geestverwanten.

De tragiek van de vernieuwers was dat zij de omvang en de kracht van hun achterban sterk hadden overschat, een gevolg van het isolement waarin zowel de progressieve verzetsmensen als de Gestelse gijzelaars hun ideeën hadden ontwikkeld. Bij de eerste naoorlogse Kamerverkiezingen gingen de stemmen niet massaal naar de nieuwe, vooruitstrevende doorbraakpartij PvdA, maar naar de traditionele partijen. Schermerhorn werd vervangen door politici als Beel en Drees, die geworteld waren in het traditionele politieke bestel, en die dus ook aan uitgebreide contacten met het volk via de pers geen behoefte hadden. Door hen kromp de rvd weer tot een bescheiden dienstverlenend bedrijfje, dat stencils met communiqués van de premier mocht draaien. Beel en Drees zagen journalisten als rapalje met stropdassen, tuk op het onbevoegd steken van neuzen in staatszaken.

De daaropvolgende regeringsleiders De Quay, Marijnen en Cals gaven iets minder blijk

van hun *dédain* voor de pers, maar pas premier Piet de Jong (1967-1971) zette de deuren voor de media (televisie was er inmiddels bijgekomen) wat verder open. Er kwam een vaste wekelijkse persconferentie na afloop van de ministerraad, een traditie die door zijn opvolgers is voortgezet. Bovendien kreeg de nieuwe, communicatief begaafde rvd-directeur Gijs van der Wiel alle ruimte om in het informele circuit de contacten tussen regering en parlementaire pers te verstevigen. Wagenaar meent dat De Jong slaagde waar Schermerhorn faalde. Het is echter niet meer dan fair te constateren dat Schermerhorn de tijdgeest lijnrecht tegen zich had, terwijl De Jong zich conformeerde aan een roep uit de maatschappij om meer openheid. Wagenaars constatering dat de overeenkomst tussen de twee was dat beiden opereerden in roerige tijden die uitnodigden tot experimenteren, is dan ook een schijnconclusie; de verschillen waren groter dan de parallellen.

In haar conclusie signaleert Wagenaar dat de behoefte aan actieve manipulatie van de media – door middel van lekken en vertrouwelijke achtergrondgesprekken – nu ook de Nederlandse politici heeft bereikt. Maar omdat iedereen het doet, ongeacht de politieke richting, is het resultaat nogal breiig. Erg Hollands dus.

Gerard Mulder (pershistoricus en journalist)